

Türkiye'nin Dış Politikası Nasıl Analiz Edilmelidir? Kuramsal Yaklaşımlar - Özgür Özdamar

Türkiye'nin dış ilişkilerini inceleyen akademisyenler, Türk dış politikası (TDP) çalışmalarında geleneksel olarak tarihsel anlatı ve vaka incelemesi yaklaşımlarını benimsemişlerdir. Bu çalışmalar genellikle, karar alıcıların kendilerine has özelliklerini göz ardı eden ve çoğunlukla ortalama "rasyonel aktör" varsayımını esas alan aktör-genel yaklaşımları kullanmışlardır. Bu çalışmalarda Türkiye, herkesin üzerinde uzlaştığı "ulusal çıkarlar" peşinde koşan, tek bir dış politika rotasına sahip, üniter bir aktör olarak incelenmiştir. Bu çalışmalar, ayrıca, çoğunlukla teorik olmayan bir yaklaşıma ve politika-odaklı yazım tekniğine sahiptirler.

Bir kısım başka çalışmalar ise Türkiye'nin dış politikasını açıklama çabalarında Uluslararası İlişkiler (UI) teorilerini hipotez testi yapmayan bir modelde kullanmışlardır. Çoğunlukla 'realist' bir çerçeve kullandığını iddia eden bu çalışmalar, teorik yaklaşımları 'gevşek' bir yaklaşımla ele almış ve teorileri belirli hipotezleri ampirik olarak test etmek için kullanmaktan ziyade bir 'analiz çerçevesi' olarak değerlendirmiştir. Bu çalışmalar ayrıca genel olarak ya Türkiye'nin ikili ilişkilerine ya da sistem düzeyinde siyasetinin analizine odaklanmışlardır. Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politikası, Sovyet tehdidi karşısında NATO'ya katılma kararı, Türkiye'nin AB ile ilişkileri veya Yunanistan ile ikili ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar bu tür araştırmaların başlıca örnekleridir. Bu çalışmalar, özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin dış politikasına ilişkin literatüre hâkim olmuştur.

Soğuk Savaş'ın ardından literatür, yeni çalışmalarla zenginleşmiştir. Öncelikle, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Türk dış politikasının yapımında, geleneksel olarak önemli rol oynayan siyasi ve askeri seçkinler ile bürokrasinin yanına yeni aktörler eklenmiştir. Daha etkin rol oynayan bu yeni aktörler arasında sivil toplum, iş dünyası ve bireyler gibi aktörler sayılabilir. Ayrıca, 1990'lı yıllarda Türkiye'de siyasi rejimin demokratikleşmesi ve dışa açılması da dış politika karar alma sürecini ve bunu açıklamaya çalışan çalışmaları şekillendirmiştir. Örneğin bu dönemde, Türkiye'nin AB ile ilişkileri ve kamuoyu ilişkisi gibi iç faktörlerle dış siyaset arasında bağlantı kuran çalışmalar literatüre eklenmiştir.

2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin dış politikasına odaklanan çalışmalar, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri döneminde Türk dış politikasının değişen doğası nedeniyle, ticari koalisyonların etkisi ve ekonomik çıkarlar gibi ekonomik konular ile kimlik, ideoloji, iç politikada değişen dengeler gibi farklı siyasi ve sosyolojik faktörleri dikkate almaya başladılar. Özellikle 2010 sonrası dönemde, Türk dış politikası tartışmaları neredeyse tamamen yönetici elitin ideolojisi, lider düzeyi faktörler veya ülkenin parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişi ile buna eşlik eden kurumsal değişiklikler gibi birey ve devlet düzeylerindeki unsurlara odaklandı.

TDP çalışan öğrencilere, Türkiye'nin dış politikasının karmaşıklığını daha iyi

anlayabilmeleri ve açıklayabilmeleri için, 'dış politika analizi' veya 'dış politika karar verme' yaklaşımını benimsemelerini öneririm. Bu yaklaşımların, TDP çalışmalarında gerekli olduğuna inanmamın birçok nedeni var.

İlk olarak, kuramsal açıdan baktığımızda, dış politika analizi yaklaşımının, dış politika kararlarını daha iyi anlamamıza ve açıklamamıza yardımcı olabileceği kanaatindeyim. Bildiğimiz üzere, uluslararası ilişkiler kuramları dediğimizde, anaakım olarak da adlandırılan gerçekçi, liberal ve inşacı kuramlar öne çıkıyor. Kendi içlerinde birçok versiyonu da bulunan bu ekoller, analizlerinde, çeşitli varsayımsal genellemeleri çerçevesinde çatışma, işbirliği, kimlik gibi farklı unsurları öne çıkarıyorlar. Özellikle 1980'ler sonrasında literatüre hâkim olan daha yapısalcı kuramlar ise, devletlerin hayatta kalma gibi çok genel dış politika motivasyonlarını, büyük uluslararası olayları, uluslararası sistemin gidişatını ve ortaya çıkan sistemik sonuçları açıklama iddiasındalar. Bununla birlikte, bu sistemik analizler, devletlerin dış politika kararlarını ve bu kararları ortaya çıkaran detaylı sebepleri açıklamakta güçlük çekiyorlar.

Bunu, yapısal analizleri değersizleştirmek için söylemiyorum. Şüphesiz ki, tek kutupluluk, iki kutupluluk, çok kutupluluk, güç dengesi gibi sistemik okumalar, küresel sistemde neler olup bittiği, sistemin savaşa mı barışa mı evrildiği gibi hayati gelişmeleri daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Uluslararası ilişkiler, devletlerin, stratejik çevrelerinde olan bitene diğer devletlerin, uluslararası örgütlerin, devlet dışı aktörlerin vs. hamlelerine duyarlı olduğu interaktif bir oyundur. Fakat, üçüncü analiz düzeyindeki sistemik şartları herkes aynı şekilde göremez, birinci ve ikinci düzeydeki, yani lider ve devlet içi düzeydeki unsurlar, devletlerin sistemik okumasını etkiler. Bu nedenlerle, dış politika kararlarını anlamak için birinci ve ikinci analiz düzeyini daha önce çıkarıyorum.

Yani, "Savaş neden var?" gibi genel geçer, büyük ve aktör-genel bir soruyu, yapısal okumalar yoluyla yanıtlamaya çalışabilirsiniz. Fakat, "X devleti, Y devletine neden savaş açtı?", "Z devleti neden bu dış politika kararını verdi?" gibi soruları araştırıyorsanız, zaman ve mekân sınırlamanız vardır. Dolayısıyla, aktör-genelden aktör-spesifik analize geçmeniz, bu aktörlerin müstesna şartlarını incelemeniz, bu kararları alanlara, karar alma dinamiklerine vb. odaklanmanız

gerekir. Tam bu noktada devreye devletlerin dış politika davranışlarını açıklamayı önceleyen, devleti yekpare bir aktör olarak okumanın ötesine geçen, karar alıcı-merkezli, çok-faktörlü, çok-düzeyli, disiplinlerarası dış politika analizi literatürü devreye girer ve bu sayede sistemik analizleri güçlendirir.

TDP alışmaları da özünde dış politika kararlarını araştırdığı için, dış politika analizi literatürünün çok faydalı olacağı kanaatindeyim. Dış politikayı analiz ederken, günün sonunda, dış politika kararlarının soyut bir “devlet” tarafından değil, liderler ve/veya karar almaya yetkili insanlardan müteşekkil gruplar, yani insanlar tarafından alındığını ve bu karar alıcıların karar verme sürecini etkileyebilecek birçok unsur olabileceğini unutmamalıyız. Buradan hareketle, ‘yekpare devlet’ gibi analitik olarak faydalı ancak karar alıcıların müstesna özelliklerini, aralarındaki farklılıkları ve karar alma süreçlerini göz ardı eden kestirme ifadelerden kaçınmalı ve Türkiye de dahil olmak üzere herhangi bir devlette çeşitli aktörlerin ve faktörlerin dış politika karar verme sürecine katkıda bulunduğunu kabul etmeliyiz.

Türkiye zeline ülkenin dış ilişkilerine odaklanan çalışmaların, uluslararası ilişkilerdeki  geleneksel analiz düzeyini de hesaba katması gerektiğine inanıyorum. Yani, TDP alışmaları, uluslararası sistem düzeyindeki açıklamaların yanı sıra ve hatta kimi zaman onların da ötesine geçerek, bireysel düzeydeki karar verme faktörlerini ve devlet (ya da iç siyaset) düzeyindeki siyasi, ekonomik ve sosyal faktörleri de dikkate almalıdır. Zira, lider ve devlet analiz düzeylerini göz ardı ederek yalnızca sistemik düzeye odaklanan, yani karar alıcı aktörler ve kurumsal düzeydeki değişkenleri hesaba katmayan herhangi bir çalışmanın, dış politika kararlarını ve davranışlarını açıklamakta eksik kalacağını düşünüyorum. Bu nedenlerle, Türk dış politikası öğrencilerini çalışmalarında mikro ve makro düzeydeki faktörleri yaratıcı bir şekilde birleştiren çok-faktörlü ve çok-düzeyli analiz yapmaya davet ediyorum. Buna bağlı olarak, TDP çalışmalarının da aktör-genel analizden aktör-spesifik analize geçmesi gerektiği kanaatindeyim.

Spesifik olarak Türkiye ve TDP açısından konuşacak olursak, dış politika tarihimizde liderlerin önemini yadsıyamayız. Güvenlik bürokrasisi gibi geleneksel olarak dış politikada etkin güçlü kurumlarımız olsa da Atatürk’ten günümüze,

güçlü liderler dış politikada hep önemli rol oynamıştır. Lozan Antlaşması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Hatay'ın anavatana katılması, NATO'ya üyeliğimiz, Kıbrıs konusu gibi Cumhuriyet tarihinin en önemli dış politika kararları, bu kararları alan liderden bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda, TDP öğrencilerinin bireysel düzeyde karar verme, liderlerin siyasal inanç sistemleri ve kişilik özellikleri, karar verme modelleri, karar vermeyi kısıtlayan unsurlar ve bilişsel kısıtlamalar, rasyonellik ve rasyonel karar vermenin sınırları, psiko-biyografiler ve liderlerin patolojileri gibi lider düzeyindeki değişkenlere odaklanmalarının, TDP çalışmalarında daha faydalı olacağını düşünüyorum.

Yine küçük grupların oluşturduğu karar verme mekanizmalarına ve böyle bir karar verme ortamının getirdiği kısıtlamalara odaklanmanın da çok değerli çalışmaları ortaya çıkartacağına eminim. Bu bağlamda, özellikle 2017'de gerçekleşen anayasa referandumu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin ardından değişen karar alma dinamikleriyle birlikte, bireysel ve küçük gruplar düzeyindeki analizlerin, Türk dış politikası çalışmaları için daha da önemli hale geldiği ortadadır.

Lider düzeyinden devlet düzeyine geçtiğimizde, dış politikayı etkileyecek, dolayısıyla TDP üzerindeki etkilerini inceleyebileceğimiz sayısız unsur var. Bunlar arasında özellikle ideolojik ve düşünsel faktörler öne çıkıyor ki, inanç, din, kimlik, etnik köken ve milliyetçilikle ilgili olanlar bu unsurlara örnek verilebilir. Karar alma sisteminin, siyasi partilerin, parlamenter siyasetin ve muhalefetin etkileri de diğer temel değişkenler olarak görülebilir.

Türkiye'nin dış politikada oynadığı ve oynamayı hedeflediği rollere ilişkin elit düzeyinde yapılan kavramsallaştırmalar ve bu rollere ilişkin çatışma ve çekişmeler de önemli bir başka çalışma alanını oluşturmaktadır. Bunu, özellikle başka ülkelerde güç kullanımı, tehdit algısı, dış yardım, mülteciler ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi siyaseti gibi önemli konularda hükümetlerin dış politika girişimlerine ilişkin kamuoyu etkisi konusu takip etmektedir. Bu düzeydeki diğer araştırma alanları arasında ekonomik faktörler, ticaret politikası ve iş koalisyonları ve iş dünyası yer almaktadır. Son olarak, Türk dış politikasının karar verme sürecinde sivil, asker ve istihbarat bürokrasisinin rolünü incelemek de TDP

analizine katkı sağlayacak önemli bir yönelim olacaktır.

Sonuç olarak, Türk dış politikasının karmaşıklığını anlamak ve açıklamak kolay bir iş değil, büyük bir çaba ve eğitim gerektiriyor. Daha etkin ve gerçekçi analizler içeren çalışmalar için, sistem, devlet ve birey olmak üzere her üç analiz düzeyine de odaklanmaya ve bu düzeyler arasındaki gerekli bağlantıları objektif ve ampirik olarak kurabilmeye ihtiyacımız var. Bu bağlamda, karar verme sürecinin, karar alıcıyı merkeze alan, ‘yapan’ temelli bir çerçevede çalışılması büyük önem taşıyor. Analizlerimize, analitik faydası sebebiyle varsayımsal olarak kullandığımız devlet kavramının, gerçekte çok sayıda bireysel ve kurumsal aktörü içeren çok karmaşık bir aygıt olduğunu ve pratikte, teoride varsayıldığı gibi yekpare bir aktör olmadığını kabul ederek başlamalıyız. Bu sayede, devlet dediğimiz ‘kara kutuyu’ açabilir ve dış politika karar verme sürecini şekillendiren birden fazla faktörü hesaba katarak dış politika kararlarını daha iyi anlayabilir ve açıklayabiliriz. Bu bağlamda, son dönemde literatürde ağırlık kazandığı görülen orta düzey teorilerin ve orta düzey genellemelerin, ampirik verileri esas alan Türk dış politikası çalışmalarını ileriye taşıyacağını düşünüyorum.

Bu makale, Panorama platformunda 16 Kasım 2022 tarihinde yayımlanmış [“Türkiye’de Dış Politika Yapımı Nasıl Analiz Edilir?”](#) başlıklı makalenin geliştirilmiş bir versiyonudur.

Doç. Dr. Özgür Özdamar, Bilkent Üniversitesi

Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yapmaktadır. Dr. Özdamar’ın makaleleri European Journal of

IR, Foreign Policy Analysis, International Studies Review, Political Research Quarterly gibi dergilerde yayınlanmıştır. Dr. Özdamar'ın son ortak yazarlı kitabı , "Role Theory in the Middle East and North Africa", Routledge yayınevi tarafından 2019 yılında basılmıştır. Özgür Özdamar 2018-2019 akademik yılını SAIS-Johns Hopkins'de Fulbright araştırmacısı olarak geçirmiş ve Türkiye-ABD ilişkileri üzerine bir proje yürütmüştür.

Bu yazıya atıf için: Özgür Özdamar, "Türkiye'nin Dış Politikası Nasıl Analiz Edilmelidir? Kuramsal Yaklaşımlar" Panorama, Çevrimiçi Yayın, 5 Ağustos 2024, <https://www.uikpanorama.com/blog/2024/08/05/tdp-analiz-oo/>

Telif@UIK*Panorama*. Çevrimiçi olarak yayımlanan yazıların tüm telif hakları Panorama dergisine aittir. Aksi belirtilmediği sürece, yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK, Global Akademi, Panorama Yayın Kurulu ile editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.